

УДК: 378:373.5.011.3 – 051]:811

Валентина Коваль

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТНІСТНОГО ПІДХОДУ НА ОСНОВІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті висвітлено складний процес реалізації компетентнісного підходу у процесі професійної підготовки майбутніх учителів-філологів. Виокремлено основні потреби, які виникають у процесі формування професійної компетентності вчителів-словесників. Зазначено, що відмінне знання фонетики в цілому та її складових зокрема – є запорукою успішного оволодіння державною українською мовою. Доведено, що ефективне формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів забезпечується, насамперед, оновленням змісту професійно орієнтованих навчальних дисциплін.

Ключові слова: професійна компетентність, учитель-філолог, навчальні дисципліни, мовна освіта, фонетика, методика навчання української мови.

В статье освещено сложный процесс реализации компетентностного подхода в процессе профессиональной подготовки будущих учителей-филологов. Выделены основные потребности, которые возникают в процессе формирования профессиональной компетентности учителей-словесников. Отмечено, что отличное знание фонетики в целом и ее составляющих в частности – является залогом успешного овладения государственным украинским языком. Доведено, что эффективное формирование профессиональной компетентности будущих учителей-филологов обеспечивается, прежде всего, обновлением содержания профессионально ориентированных учебных дисциплин.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, учитель-филолог, дисциплины, языковое образование, фонетика, методика обучения украинскому языку.

Complex process of implementing competency approach in the training of future teachers-philologists highlights in the article. The basic needs singled which arise in the process of formation of professional competence of teachers-language and literature. Indicated that excellent knowledge of phonetics as a whole and its parts in particular – is the key to successful mastering state Ukrainian language. Proved that efficient formation of professional competence of future teachers philologists provided primarily update content of the professionally oriented disciplines. Scientists' works clearly highlighted in the article which also had investigated this issue and found that the improvement of

professional disciplines in the process of training students-philologists is an urgent necessity today and an important factor in the preparation of competitively – capable professional labor market.

Key words: *professional competence, the teacher philologist, subjects, language education, phonetics, methods of teaching Ukrainian.*

Формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів здійснюється на основі вдосконалення змісту фахових дисциплін, що передбачає формування: а) системи знань про норми сучасної української мови, їхню співвіднесеність з її стилями, типами та жанрами; б) умінь правильно та доречно використовувати мовні засоби залежно від ситуації спілкування, розпізнавати випадки порушення норм у власному мовленні та у мовленнєвій продукції інших мовців, редагувати недосконале у культуромовному аспекті мовлення; в) позитивного досвіду послуговуватися мовними засобами, досвіду сприймати якість мовлення інших людей критично; г) ствердого ставлення до формування у викладачів рис мовної особистості, бажання дотримуватися мови у власній мовленнєвій діяльності і спонукати до цього інших носіїв мови.

У процесі формування професійної компетентності вчителів-словесників виникає потреба, по-перше, відстежувати сучасні тенденції розвитку української літературної мови, виробляти до них власне ставлення, вносити корективи у свій активний словник з урахуванням найновіших рекомендацій фахівців із культури мови; по-друге, формувати спостережливість, увагу до мовлення інших носіїв української мови, виявляти у ньому позитивні та негативні риси, уміти фахово оцінювати їх; по-третє, редагувати усну та письмову мовленнєву продукцію, надавати кваліфіковану інформацію про причини помилок та можливості їх усунення.

Процес навчання української мови висуває до майбутніх вчителів низку важливих вимог, а саме: бути джерелом достовірних і коректних знань предмета, носієм вітчизняної культури; організатором продуктивної ситуативно-тематичної комунікації, яка веде до розвитку і виховання особистості загалом і яка дозволяє виробити особистісні змісти суб'єктів інтеракції та оцінити всю організовану діяльність.

Саме тому означену проблему досліджували О. Біляєв, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Ю. Карпенко, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Молодичук, Л. Прокопова, В. Розгон, Л. Сичова та ін.

Над проблемою вивчення розділу «Фонетика і фонологія» працювали: М. Жовтобрюх, Ю. Карпенко, Т. Коструба, М. Кочерган, Л. Прокопова, Н. Тоцька та інших лінгвістів.

Проблему вивчення теорії складу розглядали: Р. Аванесов, В. Брахнов, Й. Есперсен, В. Лобода, М. Наконечний, Н. Тоцька, Л. Щерба та ін.

Розглядаючи вищезазначену проблему у працях згаданих науковців, доходимо до висновку, що тема потребує подальшого дослідження.

Мета статті – розкрити роль та місце вдосконалення фахових дисциплін та реалізацію компетентнісного підходу у процесі профільної підготовки учителів-філологів.

Для сучасної освіти характерним є тісний зв'язок виховних і освітніх цілей. Під час вивчення української мови виховний фактор діє особливо ефективно.

Для ефективної професійної діяльності важливі, на думку Л. Кравець, Л. Мацько, такі креативні якості особистості: інтелектуально-креативні (дивергентне мислення, інтуїція, здатність до перетворень); мотиваційно-креативні (зацікавленість, потреба в самореалізації, творча позиція); комунікативно-креативні (здатність мотивувати творчість інших, акумулювати творчий досвід) [8, с.17–18]. Комбінація цих якостей визначає особливість індивідуально-творчої манери конкретного професіонала і є основою загального типу творчого фахівця. Відповідно до визначених якостей формування професійної компетентності передбачає:

- знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватися у професійному спілкуванні;
- вміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування;
- володіння інтерактивним спілкуванням, характерною ознакою якого є необхідність миттєвої відповідної реакції на інформацію, що знаходиться в контексті попередніх повідомлень;
- глибокі професійні знання й оволодіння понятійно-категоріальним апаратом певної професійної сфери та відповідною системою термінів;
- досконале володіння сучасною українською літературною мовою;
- вміле професійне використання мовних стилів і жанрів залежно від місця, часу, обставин тощо;
- уміння оцінювати комунікативну ситуацію, швидко й на високому рівні приймати рішення та планувати комунікативні дії.

Таким чином, професійна компетентність особистості є показником сформованості комунікативних умінь і навичок, системи професійних знань, загальної культури мовлення, ціннісних орієнтацій. Важливу роль у цьому відіграє навчальна дисципліна «Сучасна українська літературна мова». У процесі викладання цього курсу особлива увага звертається не на теоретичні знання різних рівнів української мови, а на мовленнєву діяльність. Одним із найважливіших завдань викладання української мови є вибір комунікативних ситуацій, у яких студенти завдяки спостереженню, аналізу, порівнянню реалізують свої потенційні комунікативні можливості (в діалогах, полілогах, дискусіях щодо типових явищ реального життя).

Перераховані підходи до навчання української мови лягли в основу

вдосконалення змісту цієї дисципліни. Доведено, що науково-методична література містить недостатньо інформації про шляхи формування мовного чуття, культури мовлення майбутніх учителів-словесників. Проте багаторічний досвід роботи зі студентами, викладання таких навчальних дисциплін, як «Сучасна українська літературна мова», «Українська діалектологія», «Практикум з української мови», «Ділова українська мова», «Методика навчання української мови», сформували переконання, що кожна із них є сходинкою до становлення професійно компетентної мовної особистості. Названі дисципліни, безперечно, сприятимуть удосконаленню мовної та мовленнєвої компетенцій, формуванню мовних смаків та пріоритетів.

Відвідування занять з української мови показало, що типовими орфографічними помилками студентів є порушення правильного написання окремих складних слів та прислівників, написання *не* з дієприкметниками, правописних норм приголосних при формотворенні. Пунктуаційні помилки стосуються найчастіше написання речень з однорідними членами, з відокремленими означеннями, прикладками, з уточнювальними членами. Тому постала необхідність вдосконалити зміст викладання відповідних дисциплін, навчити студентів виявляти й характеризувати орфограми, з'ясовувати можливі варіанти вибору написання, робити припущення про залежність написання від правильності його лексичного значення та добору спільнокореневих слів, від вибору принципу правопису. Ці уміння згодом актуалізуються в процесі формування власне методичних умінь у курсі методики навчання української мови, коли майбутні вчителі ознайомлюються з особливостями вивчення шкільного курсу орфографії, зі специфічними видами роботи з орфографії, до яких належить і робота з орфографічним словником, і коментований диктант, і творче списування (з вибором правильного написання), коли вони навчаються диктувати учням тексти для написання, виявляти помилки та аналізувати правила правопису.

У цьому контексті зміст професійної діяльності викладача передбачає наявність у нього науково-методичного потенціалу, сформованого в ході реалізацій навчальних нововведень, а також стилю його діяльності щодо впровадження новаторських елементів у зміст, організацію професійної підготовки майбутнього фахівця. Це частково може забезпечити вивчення курсу сучасної української літературної мови, що розпочинається з таких розділів як фонетика, фонологія, орфоєпія, графіка й орфографія [6]. Для розроблення курсу нами використано матеріали посібника Ю. Карпенка «Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови» [4], а також праць М. Жовтобрюха, Т. Коструби, М. Кочергана, Л. Прокопової, Н. Тоцької та інших лінгвістів.

Курс складається з таких розділів: 1) фонетика і фонологія, орфоєпія – вчення про звукову систему мови; 2) графіка й орфографія – вчення про

передачу звуків на письмі і правила написання слів та їх частин; 3) лексикологія і фразеологія – вчення про словниковий склад і семантично неподільні звороти мови; 4) морфеміка і словотвір – учення про будову і способи творення слів; 5) граматики (морфологія і синтаксис) – учення про частини мови, форми слів і словозміну, про будову словосполучення і речення; 6) пунктуація – вчення про систему розділових знаків, їх типи та правила вживання.

Цілком логічно вивчаємо українську мову як національну мову українського народу, розглядаємо походження та розвиток української мови, подаємо поняття літературної мови та мовної норми, територіальних діалектів як нижчої форми загальнонародної мови, фонетичної системи сучасної української літературної мови. Пропонуємо вузьке розуміння фонетики як власне фонетичного аспекту вивчення звукового складу мови (артикуляційних й акустичних особливостей звуків, закономірностей їх сполучуваності у мовленнєвому потоці, позиційних змін звуків, наголосу, інтонації, членування на склади тощо) та широке розуміння фонетики як розділу мовознавства, що вивчає звукову систему мови у зв'язку зі смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою.

У процесі вивчення теорії складу постає потреба визначення його суті.

Експіраторна теорія пояснює утворення складу в результаті м'язового напруження, що зростає у напрямі до вершини складу і спадає на його межі (Л. Щерба, М. Наконечний, В. Лобода).

Акустична теорія (сонорності, гучності) розглядає склад як сполучення звуків з більшим чи меншим ступенем гучності (Й. Есперсен, Р. Аванесов та ін.).

Фонологічна теорія вивчає склад як комплексне явище, що є наслідком дії акустично-артикулярних, просодичних і фонологічних чинників (М. Жовтобрюх, В. Брахнов, Н. Тоцька та ін.).

До програми курсу важливо внести ознаки українського наголосу, який вивчається як виділення одного складу слова за допомогою фонетичних засобів, властивих певній мові, – посилення голосу, м'язової напруженості мовного апарату, підвищення тону в поєднанні зі збільшенням тривалості звучання. За фонетичною природою наголос в українській мові є динамічним (силовим), але містить і часокількісний елемент, оскільки наголошений голосний відзначається більшою тривалістю порівняно з ненаголошеним.

Інтонацію української мови досліджували в різних аспектах Л. Булаховський (як структурний елемент), М. Баженов (в аспекті виразного читання), Є. Кротевич (у зв'язку з синтагматичним членуванням мовного потоку), Д. Баранник (мова радіо й телебачення) та ін.

Цілком логічними темами для завершення курсу є:

- орфоепія, літературна вимова голосних звуків;
- правила української літературної вимови приголосних звуків та звукосполучень;
- графіка, співвідношення між буквами українського алфавіту і звуками мови;
- історія письма, слов'янські азбуки глаголиця та кирилиця;
- позначення роздільної вимови приголосних на письмі;
- позначення м'якості приголосних звуків;
- орфографія, принципи української орфографії;
- написання слів разом, окремо, через дефіс;
- правопис українських та російських прізвищ;
- написання и, і, ї у словах іншомовного походження;
- перенос слова графічні скорочення.

Продовження процесу формування професійної компетентності, зокрема предметно-фахової триває під час вивчення української мови на рівні синтаксису. За основу бралися посібники С. Бевзенка [1], І. Вихованця [3], Н. Гуйванюк [15], М. Кобилянської [15], І. Слинька [15], М. Плющ [10], М. Торчинського [7], Г. Удовиченка [11], К. Шульжука [16].

Сучасний етап розвитку мовознавства визнає *структурно-семантичний* напрям, що орієнтує дослідників на характер побудови синтаксичних одиниць та різні смислові відношення між ними. Використовуються і *формально-граматичний* та *логічний* підходи, елементи статички і динаміки, диференціації мовного і мовленнєвого аспектів.

Найбільше часу відводиться на вивчення речення – основного комунікативного засобу, у складі якого інші мовні одиниці можуть служити засобом повідомлення думки. Речення є основною синтаксичною одиницею, бо саме в ньому реалізуються найважливіші функції мови: комунікативна (мова як засіб спілкування) і пізнавальна (мова як знаряддя пізнання і відображення дійсності, засіб вираження думки).

Формування професійної компетентності поглиблює навчальна дисципліна «Методика навчання української мови», призначена допомогти формуванню методичних умінь.

Практика засвідчує, що уже з першого курсу студенти спроможні засвоїти основні вимоги щодо методичної діяльності, зокрема, це стосується:

- необхідності опанування знаннями про дієву силу слова, мовлення, досконалого володіння словниковим запасом і навичками їх застосування відповідно до ситуації;
- володіння технікою мовлення (дихання, дикція, темп, інтенсивність, динаміка);
- прагнення впливати живим словом як на свій внутрішній стан, так і на стан (настрій) слухачів (майбутніх учнів).

Професійно-методична підготовка сучасного вчителя-словесника складається із засвоєння ним традиційної методики навчання рідної мови, її теоретичних положень, практичних рекомендацій та оволодіння новими науково-практичними надбаннями, яких набула ця наука за час відродження національної школи і перебудови освіти в Україні [5].

Ці посібники та численні публікації методистів-практиків сприяють вивченню мови художнього твору, формуванню умінь виразного, емоційного й усвідомленого читання, професійному виконанню лінгвістичного аналізу, відчуттю та розумінню настрою класу, орієнтуванню учнівської особистості на спілкування тощо.

Вчителям-філологам відведена важлива роль – зберегти рідну мову, навчити прийдешнє покоління любити і цінувати все те, чим багата українська культура.

Методика навчання української мови постійно розвивається, поступ зумовлюється низкою джерел: передовим досвідом учителів-словесників, критичним використанням методичної спадщини, даними наукових досліджень, пов'язаними з визначенням оптимального змісту занять з мови, їх ефективних форм і методів.

Пріоритетні напрями мовної освіти, зміст і структуру шкільного курсу мови, технології його засвоєння визначено в Концепції мовної освіти. Практична спрямованість навчання мови зумовлює чотири наскрізні змістові лінії цього курсу: культурологічну, комунікативну, лінгвістичну і діяльнісну.

Шкільний курс рідної мови єдиний з 1-го до 11-го класу, тому філолог, працюючи в середніх і старших класах, має знати відомості про мову і мовлення та вміння, набуті учнями в 1–4-х класах. У програмі з української мови вказується на послідовність вивчення тем зазначеного курсу та на взаємозв'язок його розділів. Програма Міністерства освіти і науки України «Рідна мова» (5–11 класи) – державний документ, у якому стисло викладено основний зміст української мови як навчального предмета, обсяг знань, умінь і навичок, обов'язкових для засвоєння на різних етапах навчання в загальноосвітніх закладах України. Чинна програма з української мови, підголена співробітниками лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН України, порівняно з попередніми, досконала за змістом і структурою, вона може одночасно слугувати календарним планом [13].

Внесення істотних змін до змісту і структури шкільного курсу мови сприятиме підвищенню рівня навчальних занять.

Пріоритетними напрямками вивчення методики навчання української мови вважаються:

- особистісна орієнтація в навчанні;
- світоглядна основа мовної освіти;
- демократизація й гуманізація навчання мови і мовлення;

- диференціація навчання мови і мовлення;
- органічне поєднання навчання мови і мовлення;
- реалізація діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку;
- посилення практичної спрямованості шкільного курсу мови;
- забезпечення наступності змісту мовної освіти;
- використання у навчанні мови педагогічних технологій.

Методикою навчання української мови розглядається широке коло питань. Одне з них стосується найбільш загальних положень – принципів, дотримання яких у практиці роботи вчителів-словесників зумовлює ефективність навчально-виховного процесу. Розрізняють принципи загальнодидактичні (міцності знань, активності, свідомості, науковості, наочності та ін.), які в лінгводидактиці конкретизуються на матеріалі рідної мови, і принципи власне методичні, що впливають з особливостей самого предмета, визначають правила вибору конкретних засобів навчання мови.

Опанування рідної мови – поступовий і безперервний процес, в основі якого лежать певні закономірності: залежність удосконалення орфоепічних навичок від тренування мовленнєвого апарату, взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою, вплив потенціалу мовленнєвого середовища на навчання мови, залежність засвоєння мови від цілісності емоційного й раціонального її пізнання, а також від використання філологічного підходу до слова тощо.

Спроби визначити методичні принципи на основі названих закономірностей засвоєння рідної мови простежуються у працях Ф. Буслаєва [2], В. Сухомлинського [9], К. Ушинського [12], Л. Федоренко [14] та ін.

Досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя – одне з головних завдань мовної освіти на сучасному етапі розвитку України.

З метою активізації роботи учня, вчителю необхідно використовувати найефективніші методи і прийоми, які б сприяли органічному взаємозв'язку учителя з учнем.

Важливо добирати такі методи і прийоми, щоб вивчення курсу мови було цікавим, особливо для учнів середніх класів. У шкільній практиці методи реалізують освітню, розвивальну й виховну функції навчання.

Кожний метод складається з окремих прийомів, які виступають його складовими і являють собою окремий пізнавальний акт. Характерною ознакою прийому є частковість і здатність включатися в різні методи. У вивченні мови використовуються такі прийоми: різновиди граматичного розбору, порівняння, групування мовних явищ, заміна, поширення, перестановка мовних одиниць, моделювання структури речення, словосполучення та ін.

Метод може збагачуватися й урізноманітнюватися за рахунок певних

прийомів, що входять до його складу. Зміст і специфіка методів навчання мови зумовлюються особливостями навчального предмета, його логічною структурою, співвідношенням у ньому знань теоретико-пізнавального характеру і кола практичних мовно-мовленнєвих умінь та навичок, урахуванням закономірностей принципів вивчення матеріалу. Найбільш прийнятною для навчання української мови видається класифікація методів за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці, обґрунтована О. Біляєвим. Ці способи можуть бути різними, зокрема:

1. Учитель викладає мовний матеріал – учні слухають (розповідь, пояснення).
2. Учні й учитель обмінюються думками з питань, що вивчалися на уроках мови, завдяки чому роблять висновки, узагальнення, формулюють визначення, правила.
3. Учитель організовує спостереження учнів над фактами і явищами мови, що вивчаються, з подальшим колективним обговоренням його результатів.
4. Під керівництвом учителя учні самостійно добувають знання з мови за підручником.
5. Шляхом виконання практичних завдань і вправ учні набувають потрібних знань.

Відповідно виділяють різноманітні методи навчання мови в школі: усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення); бесіда вчителя з учнями; спостереження учнів над мовою; робота з підручником. Одним із ефективних шляхів практичного вивчення мови і розвитку мовлення учнів є метод вправ. Найбільш поширеною сьогодні є класифікація вправ, розроблена В. Онищуком: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні. Окреме місце серед дидактичних методів відведено програмованому навчанню, що: дозволяє чітко визначати послідовність навчальних задач, які повинні розв'язати учні, щоб оволодіти змістом теми; привчає до самостійності у виконанні завдань; допомагає учням контролювати і корегувати кожний крок своєї діяльності; забезпечує одержання зворотної інформації.

Досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя – одне з головних завдань мовної освіти на сучасному етапі розвитку України.

До програми курсу вводиться методика вивчення фонетики й орфоєпії з метою розвитку фахових вмінь і навичок студентів складати поурочний план вивчення теми з мови. Фонетика вивчає умови і способи творення звуків мови, їхні властивості, класифікацію, місце і значення звукового складу в системі мови, закономірності найрізноманітніших фонетичних змін та їх взаємозумовленість. У цьому полягає специфіка фонетики як окремого розділу мовознавства.

Теоретичні знання з фонетики є необхідною основою розробки і обґрунтування методики вивчення звукової системи мови, вдосконалення мовного слуху, тобто формування таких умінь, як: розрізняти звуки в слові й виразно вимовляти слова; диференціювати наголошені й ненаголошені склади; визначати межі речень; підвищувати й знижувати голос,

прискорювати й уповільнювати темп мовлення, користуватися паузами, виділяти слова логічним наголосом.

Для того, щоб мова могла функціонувати з найбільшою ефективністю, вона повинна мати не тільки унормований словник, граматику та правопис, а й унормовану вимову. Порушення орфоепічних норм не сприяє продуктивному спілкуванню.

Вдосконалення знань про звукову систему української мови, про співвідношення між звуками і буквами, між інтонацією і пунктуацією, позначення звуків на письмі, звукове значення букв *ї, я, ю, є*, позначення м'якості приголосних на письмі та ін. – здійснюється у 5-му класі. Вчитель зможе забезпечити успіх вивчення фонетики та формування орфоепічних навичок за умови дотримання загальнодидактичних і методичних принципів при виборі методів і прийомів навчання, дидактичного матеріалу, під час організації навчально-виховного процесу.

Ефективне формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів забезпечується насамперед оновленням змісту професійно орієнтованих навчальних дисциплін («Практикум з української мови» (1 семестр), «Методика навчання української мови» (5–7 семестри), «Стилістика української мови» (7–8 семестри), «Сучасна українська літературна мова» (1–8 семестри); стажерської педагогічної практики (7 семестр); упровадження спецкурсу «Мовні розбори» (3 семестр)) та забезпеченням неперервності процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Формуванню професійної компетентності майбутніх учителів сприяє методика позакласної роботи з української мови, яка дає можливість студентам засвоїти методичні основи здійснення позакласної роботи з мови; розвивати фахові вміння і навички розробляти плани проведення мовних гуртків, вечорів, тижнів рідної мови. У вирішенні складних завдань навчально-виховного процесу в школі велику роль відіграє позакласна робота з української мови, яка пов'язана з класними заняттями, але не замінює їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Буслаев Ф. И. О преподавании отечественного языка / Федор Иванович Буслаев. – М. : Просвещение, 1992. – 512 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови : посібник / Юрій Олександрович Карпенко. – Одеса : Чорномор'я, 1996. – 149 с.

5. Коваль В. О. Методика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах : навч.-метод. посібн. для студ. філолог. фак-тів / Валентина Олександрівна Коваль ; МОН молоді і спорту України, УДПУ імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – 271 с.
6. Коновальчук І. І. Сутність і структура інноваційної компетентності педагога загальноосвітнього навчального закладу / І. І. Коновальчук // Професійна педагогічна освіта : компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 110–130.
7. Марун М. Є. Синтаксис української мови / М. Є. Марун, М. М. Торчинський. – Умань : [Б. в.], 1995. – С. 5–10.
8. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с.
9. Сухомлинський В. О. Слово про слово. Слово вчителя у моральному вихованні / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 82.
10. Сухомлинський В. О. Слово про слово. Слово вчителя у моральному вихованні / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 82.
11. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Григорій Михайлович Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 3–227.
12. Ушинский К. Д. Избранные труды : в 4 кн. / К. Д. Ушинский; сост., вступ. ст., примеч. и коммент. Э. Д. Днепров. – М. : Дрофа, 2005. – Кн. 1. Проблемы педагогики. – 640 с.
13. Федоренко В. Методичні рекомендації щодо вивчення української (рідної) мови у 2006-2007 н. р. / В. Федоренко, Л. Скуратівський // Дивослово. – 2006. – № 8. – С. 29–40.
14. Федоренко Ю. Комунікативна компетенція як найважливіший елемент успішного спілкування / Ю. Федоренко // Рідна школа. – 2001. – № 1. – С. 63–65.
15. Шарата Н. Г. Методичні рекомендації з української мови за професійним спрямуванням для студентів денної форми навчання (спеціальності 6.091900) / Н. Г. Шарата. – Миколаїв : МДАУ. – 2007 – 122 с.
16. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 7–42.